

Правовідносини за участю інших

членів сім'ї та родичів як форма реалізації права на сім'ю

Л. В. Єфіменко

кандидат юридичних наук, доцент кафедри цивільного права, Київський національний університет імені Тараса Шевченка

У статті розглядається загальнотеоретична характеристика правовідносин за участю інших членів сім'ї та родичів, а також підстави їх виникнення.

Ключові слова: сімейні правовідносини, спорідненість, шлюб, сім'я.

Реалізація можливостей, закладених у шлюбі, настане тоді, коли чоловік і жінка зрозуміють, що справа не в статтях закону, а в тому, як зробити їх приватне життя вільним.

Бертран Рассел

До системи сімейних відносин, в основу класифікації яких покладено їх суб'єктний склад, входять і ті, які іменуються «відносини між іншими членами сім'ї та родичами». Внаслідок регулювання цих відносин нормами права вони набувають об'єктивної правової форми правовідношення із конкретними суб'єктами, об'єктом та змістом. Вони є одним із видів сімейних правовідносин,

і на них, відповідно, поширюються загальні ознаки цих правовідносин.

Виокремленню із системи сімейних правовідносин тих, які відносяться до відносин за участю інших членів сім'ї та родичів, сприятиме визначення факторів, які лежать в основі родинності, встановлення прав, якими наділені їх суб'єкти, та обов'язків, покладених на зазначених суб'єктів. Методологічно такий підхід базується на доктринально-

* Бертран Рассел (1872-1970 рр.) — визначний філософ ХХ ст., автор знаменитих праць «Проблеми філософії», «Історія західної філософії», «Людське пізнання: його сфера і межі» тощо. За працю «Шлюб та мораль» Бертран Рассел отримав Нобелівську премію.

му розумінні сім'ї як об'єднанні осіб, пов'язаних між собою спільністю життя та взаємними правами і обов'язками, що виникає з підстав, передбачених у законі [5, с. 21].

Визначаючи суб'єктний склад правовідносин за участю інших членів сім'ї та родичів, слід врахувати, що національне сімейне законодавство, на відміну від законодавства інших країн*, не містить визначення поняття «родичі». У науці сімейного права змістовна частина цього поняття розкривається через такі категорії, як спорідненість та свояцтво. Характерною ознакою спорідненості є кровний зв'язок осіб, які походять одне від одного або від спільного предка, тобто в її основі лежать природні біологічні зв'язки між людьми. Своаяцтво – це стосунки між чоловіком і кровними родичами дружини, між дружиною і кровними родичами чоловіка, а також між родичами подружжя.

Певна диференціація суб'єктів за критерієм їх належності до сімейних правовідносин міститься у ст. 2 Сімейного кодексу України (далі – СК України). У цій статті сімейні особисті немайнові та майнові відносини згруповані за критерієм їх суб'єктного складу, які регулює Сімейний кодекс України. До першої групи включено відносини, що виникають: між подружжям; між батьками та дітьми; між усиновлювачами та усиновленими; між матір'ю та батьком дитини. До другої – відносини між бабою, дідом, прабабою, прадідом та внуками, правнуками; рідними братами та сестрами; мачухою, вітчимою та падчеркою, пасинком. Третя група включає відносини між іншими членами сім'ї, які визначені у ньому.

* Для прикладу, відповідно до пар. §1589 (книга 4 «Сімейне право») Цивільного уложення Німеччини особи, одна із яких походить від іншої, споріднені по прямій лінії. Особи, які не споріднені по прямій лінії, але походять від однієї і тієї ж третьої особи, перебувають у спорідненості по боковій лінії. Ступінь спорідненості визначається числом народжень, що відокремлюють родичів один від одного. В §1590 розкрито поняття свояцтва, зокрема родичі одного із подружжя перебувають у свояцтві з іншим із подружжя. Лінія і ступінь свояцтва визначаються відповідно до лінії і ступеня спорідненості, в якому вони перебувають з цим подружжям.

У частині 4 статті 2 СК України також перераховані сімейні відносини, які цим кодексом не регулюються. Це відносини між двоюрідними братами та сестрами; тіткою, дядьком та племінницею, племінником; між іншими родичами за походженням. Разом з тим ці відносини також можуть набути об'єктивної форми правовідношення, оскільки відповідно до ч. 2 ст. 9 СК України, особи, які проживають однією сім'єю, а також родичі за походженням, відносини яких не врегульовані СК України, можуть врегулювати свої сімейні (родинні) відносини шляхом укладення договору.

Із усієї сукупності суб'єктів, наведених у ст. 2 СК України, суб'єктами правовідносин за участю інших членів сім'ї та родичів можуть вважатися ті суб'єкти, що мають насамперед необхідний для участі у таких правовідносинах обсяг сімейної правосуб'єктності і пов'язані одне з одним відповідними суб'єктивними правами та обов'язками. Узагальнено права та обов'язки суб'єктів, що віднесені до інших членів сім'ї та родичів, закріплені у нормах, що розміщені у розд. V СК України. Отже, виходячи із системного взаємозв'язку названих норм, суб'єктами відносин за участю інших членів сім'ї та родичів, що регулюються нормами СК України, є: баба, дід, прабаба, прадід та внук (внучка) і правнук (правнучка); рідні (повнорідні, неповнорідні) брати та сестри; мачуха, вітчим та пасинок, падчерка; інші особи – особа (особи), яка взяла у свою сім'ю на виховання дитину-сироту або дитину, позбавлену батьківського піклування; особи, на яких покладено обов'язок по утриманню.

При дослідженні відносин за участю інших членів сім'ї та родичів на порядок денний постає необхідність виявлення підстав, що визначальні для обрамлення таких відносин у правову форму. Для прикладу, у сімейно-правовій літературі зазначалось, що в основі регулювання Сімейним кодексом України сімейних відносин є українська культурна традиція підтримання сімейних зв'язків

не тільки між тими членами сім'ї, які є найближчими родичами між собою, а й між родичами більш далеких ступенів споріднення [5, с. 798]. Проте така позиція є дискусійною. Безумовно, історичний розвиток українського роду та родини підтвердив, що нерозривний зв'язок поколінь забезпечувався спілкуванням зі старшими, особливо з дідом та бабою, які привчали дитину до усвідомлення того, що вона є часткою великого роду [9, с.11]. Разом з тим традиція, яка легалізована суспільством і зумовлена історично досягнутим культурним рівнем суспільства, є однією з форм права [2], у зв'язку з чим виступає соціальним регулятором. Але якщо розглядати традицію як соціальний фактор передачі людського досвіду, то дане поняття є характерним не стільки для встановлення підстав регулювання сімейних відносин, скільки для реалізації виховної функції сім'ї.

Відповідно до статті 3 Сімейного кодексу України сім'я створюється на підставі шлюбу, кровного споріднення, усиновлення, а також на інших підставах, не заборонених законом і таких, що не суперечать моральним засадам суспільства.

Шлюб є найбільш поширеною підставою створення сім'ї. Варто звернути увагу і на те, що шлюб можна розглядати і як соціальну форму взаємовідносин чоловіка та жінки. Завдяки реєстрації шлюбу в органі державної реєстрації актів цивільного стану він набуває правової форми взаємовідносин чоловіка та жінки, оскільки з такою реєстрацією відповідно до ст. 21 СК України пов'язується виникнення у них прав та обов'язків подружжя, в т. ч. і щодо материнства та батьківства. Батьківство та материнство є основою забезпечення життєздатності сім'ї [1, с. 187] та існування всієї системи родинних відносин, диференціація яких здійснюється за ступенем спорідненості їх учасників.

Традиційно сім'ї за станом родинних зв'язків поділяються (типізуються) на нуклеарні (від лат. *nucleus* – ядро) – тобто сім'ї, які складаються лише з батьків та дітей, а та-

кож розширені сім'ї, що об'єднують у собі, як правило, більш як два покоління та інших осіб. Таким чином, сім'я на відміну від шлюбу є складнішою системою взаємовідносин, оскільки вона може об'єднувати не тільки подружжя, їх дітей (усиновлених), в т. ч. одружених, а також і інших осіб, об'єднаних як спорідненням, так і свояцтвом. Проте у реальному житті сучасне суспільство характеризується перевагою саме нуклеарних сімей, відокремленим проживанням дітей від своїх батьків та навпаки. Припинення шлюбу, небажання вступу до шлюбу та ряд інших факторів призводять до утворення т. зв. неповних сімей – сімей, в яких тільки один із батьків проживає з дитиною або виховує її.

Розглядаючи з урахуванням типізації сімей питання встановлення кровної спорідненості, тобто критерію визначення ступеня родинних стосунків, необхідно звернути увагу і на той факт, що родичами можуть бути особи, які формально не пов'язані між собою кровною спорідненістю, а отже і біологічним зв'язком. Це може бути у випадках, коли батьківство (материнство) встановлюється за заявою жінки та чоловіка, які не перебувають між собою у шлюбі, при народженні дитини жінкою, яка не перебуває у шлюбі, при усиновленні, при народженні жінкою дитини в результаті застосування допоміжних репродуктивних технологій тощо. У цьому контексті не можна оминати і презумпцію шлюбного походження дитини [4, с. 251] – автоматичного визнання походження дитини від подружжя, яка зачата і (або) народжена у шлюбі. До речі, іноземне законодавство, зокрема розділ «Про презумпції походження дітей» Цивільного кодексу Франції (Кодексу Наполеона), також містить норми, які вказують на зв'язок походження і спорідненості між народженою особою та сім'єю.

Існуюча реальність визначення походження дитини від осіб, які не пов'язані з дитиною біологічним зв'язком, обумовила теоретичну необхідність розгляду спорідненості у таких соціальних формах, як первинна та вто-

ринна. Первинна спорідненість ґрунтується на безсумнівності факту народження дитини від конкретних чоловіка та жінки. Вторинна має місце у випадках, коли в силу певних обставин батьками є не біологічні батько та(чи) мати, а інші особи.

Наявність у понятійному апараті сімейно-правової науки критеріїв первинності та вторинності форм спорідненості дає можливість розглядати категорію спорідненості не тільки як явище природно-біологічного характеру, а й як явище соціальної дійсності та, враховуючи принцип неприпустимості свавільного втручання у сферу особистого життя людини, врешті-решт, і правової, що тісно пов'язане із сферою приватного та сімейного життя людини. Підтвердженням цьому є практика Європейського суду з прав людини, яка свідчить про те, що існування презумпції шлюбного походження дитини над біологічною і соціальною дійсністю є не зіставною з повагою до приватного та сімейного життя [3].

Дискусійним є питання і про об'єкти правовідносин між іншими членами сім'ї та родичами. Сім'я, як зазначав Ф. К. фон Савіні, характеризується трьома нерозривно зв'язаними формами – природною, моральною та правовою [6, с. 465]. Тому принципово те, що сімейні відносини, як вказується у ст. 7 СК України, регулюються лише у тій частині, у якій це допустимо і можливо, з точки зору інтересів їх учасників та інтересів суспільства. Проте сімейне законодавство не позбавлене тенденції включення до нього моральних приписів. Також у законодавчих актах відсутні ті сутнісні ознаки, які дали б можливість відмежувати сімейні відносини від відносин, що складають предмет інших галузей права [5, с. 8]. Не вдаючись до аналізу різноманіття поглядів щодо змісту об'єкта сімейних правовідносин [7, с.104-105], сприйmemo позицію тих науковців, які вважають, що об'єктом сімейних правовідносин, складовою яких є правовідносини за участю інших членів сім'ї та родичів, можуть бути май-

нові блага (речі), особисті немайнові блага, а також дії, в т. ч. послуги [8, с. 36], з приводу яких складаються такі правовідносини.

В основі сімейних правовідносин лежать правові зв'язки, які об'єднують їх суб'єктів, у першу чергу, сімейними (родинними) стосунками. Мотивацією виникнення таких зв'язків є прагнення особи на рівні свідомості отримати в межах сім'ї (родини) доступ до певного обсягу тих чи інших особистих немайнових чи майнових благ, здатних забезпечити її матеріальні та духовні потреби.

Загальна декларація прав людини (ст. 16), Міжнародний пакт про громадянські і політичні права (ст. 23) визначають сім'ю як природний і основний осередок суспільства та держави. Подібне за змістом визначення наведене і у ст. 3 СК України. Серед загальних принципів, які пронизують сучасне сімейне законодавство, стрижневе місце посідає принцип найвищих інтересів дитини. Зокрема такий інтерес, виходячи із змісту преамбули Конвенції про контакт з дітьми, проявляється у потребі дітей контактувати не лише з обома батьками, а й з певними іншими особами, які мають сімейні зв'язки з дітьми. Для цілей цієї Конвенції поняття «сімейні зв'язки» означає близьку спорідненість, наприклад, між дитиною та її бабусею й дідусем або рідними братами й сестрами, які ґрунтуються на законі або *de facto* сімейних стосунках.

Необхідно врахувати і той факт, що материнською правовою основою особистих немайнових та майнових сімейних відносин є відповідні норми цивільного права. Глава 21 Цивільного кодексу України відносить право на сім'ю до особистих немайнових прав, що забезпечують природне існування фізичної особи. Відповідно до статті 291 Цивільного кодексу України право на сім'ю включає в себе право фізичної особи на підтримання зв'язків не лише з членами своєї сім'ї, а і з родичами незалежно від того, де вона перебуває.

Таким чином, спрямуванням правовідносин між іншими членами сім'ї та родичами,

характерною ознакою їх змісту є забезпечення людині умов на реалізацію її природного права на сім'ю. Таке природне право через механізм його закріплення у нормах відповідних актів законодавства трансформується у юридичне право на сім'ю і, у зв'язку з цим, забезпечується його охорона, а у випадках порушення гарантується захист.

Список використаної літератури

1. *Рассел Б.* Брак и мораль / Пер. с англ. Ю. В. Дубровина. – М. : АСТ, 2013. – 319 с.
2. Рішення Конституційного Суду України від 2 листопада 2004 р. № 15-рп/2004 (Справа №1-33/2004) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v015p710-04>
3. Решение Европейского суда по правам человека по делу Знаменская против России (2июня 2005 г.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://sutyajnik.ru/rus/echr/judgments/obzori/2005_june_july.htm
4. Сімейний кодекс України. Науково-практичний коментар / З. Ромовська. – К. : Видавничий дім «Ін Юре», 2003. – 532 с.
5. Сімейний кодекс України : науково-практ. коментар / За ред. І. В. Жилінкової. – Х. : Ксилон, 2008. – 855 с.
6. *Савиньи Ф. К. фон.* Система современного римского права. Т. I /Пер. с нем. Г. Жигулина ; под ред. О. Куталадзе, В. Зубаря. – М. : Статут, 2011. – 510 с.
7. Семейное право Украины : учеб. / Под ред. Ю. С. Червоного. – Х. : ООО «Одиссей», 2005. – 520 с.
8. Сімейне право України : підруч. /За ред. В. С. Гопанчука. – К. : Істина, 2002. – 304 с.
9. Українська родина: родинний і громадський побут / Упор. Л. Орел. – К. : Видавництво імені Олени Теліги, 2000. – 319 с.

Стаття надійшла до редакції: 5.02.2015.

Relationships with other members of the family as a form of the right to family

L. V. Efimenko

The article considers general theoretical features of legal relationships with participation of other member of family and relatives, as well as ground of their origin.

Keywords: *family legal relationships, marriage and family.*

Received: 5.02.2015.

Правоотношения при участии других членов семьи и родственников как форма реализации права на семью

Л. В. Ефименко

В статье рассматриваются общетеоретическая характеристика правоотношений с участием других членов семьи и родственников, а также основания их возникновения.

Ключевые слова: *семейные правоотношения, родство, брак, семья.*

Получено: 5.02.2015.